

SECUNDAIR ONDERWIJS

Onderwijsvorm: **ASO/KSO**

Graad: **tweede graad**

Jaar: **eerste en tweede leerjaar**

BASISVORMING

Vak(ken):	AV Aardrijkskunde	1 lt/w
-----------	--------------------------	---------------

Vakkencode: **WW-o**

Leerplannummer: **2002/001**
(vervangt 2001/014 en 2001/088)

Nummer Inspectie: **2002/174//1/H/BV/1/III /D/**

INHOUD

visie.....	2
beginsituatie	2
algemene doelstellingen.....	3
leerplandoelstellingen / leerinhouden.....	7
pedagogisch-didactische wenken en timing.....	16
minimale materiële vereisten.....	23
evaluatie	24
bibliografie	26

VISIE

De aardrijkskunde in het Secundair Onderwijs heeft als doel bij de leerlingen een ruimtelijke visie op de wereld te ontwikkelen. Deze ontwikkeling gebeurt progressief in de drie graden van twee leerjaren met verschillende klemtonen (niet limitatief) binnen een steeds groter wordende ruimte.

	Eerste graad	Tweede graad	Derde graad
Ruimtelijke afbakening	Het landschap	De regio	De wereld
Schaal	Observeerbaar, elementair analyseerbaar, grootschalig kaartmateriaal	Niet in één beeld observeerbaar, kleinschalig kaartmateriaal, meer cartografische vaardigheden	Thematische aanpak, wereldkaarten, anagrammen, geografische informatiesystemen
Ruimte	Vanuit het eigen leefmilieu naar andere lokale landschappen	Vanuit de eigen regio of Vlaanderen, naar andere regio's in België, Europa en de wereld	Vanuit lokale data en situaties naar globale, universele situaties
Differentiatie	Landschappen met dominantie van natuur, industrie, toerisme, enz.	Landelijke regio's, verstedelijkte regio's, industriële regio's, ...	Fysische, economische en sociale aardrijkskunde

In de schoolaardrijkskunde ligt het accent op het gebruik van aardrijkskundige kennis, inzichten en vaardigheden in herkenbare ruimtelijke contexten (zie bovenstaande tabel) die zoveel mogelijk aansluiten op de belangstelling van de leerlingen. In de tweede graad omvat **de regio** het studiegebied. Omdat de keuze van concrete regio's vrij groot is en alleen binnen grote wereldzones of continenten moet gekozen worden, ontstaan **halfopen leerplannen**. De leraar krijgt aldus de kans, binnen het algemeen kader om eigen klemtonen te leggen en gebruik te maken van eigen materiaal. De specificiteit van het ASO en KSO laat toe bij de behandeling klemtonen te leggen op industriële en tertiaire activiteit in het betrokken studiegebied, eventueel rechtstreeks in verband met de gevolgde studierichting. Het uiteindelijke doel is het verkrijgen van een eigen ruimtelijk wereldbeeld op basis van ervaringsgericht en zelfgestuurd onderwijs.

BEGINSITUATIE

In de eerste graad van het secundair onderwijs lag de klemtoon in het leerplan aardrijkskunde op beperkte ruimtelijke eenheden, zoals b.v. landschappen. Men ging binnen ieder hoofdstuk uit van het eigen lokale milieu en ook van andere lokale milieus in de wereld. Het lokale landschap vormde het uitgangspunt van observatie. Het was daarbij niet de bedoeling verklaringen te geven van ingewikkelde processen of uitgebreid systemen te analyseren. In de eerste graad betrachtte de leraar uitgaande van concrete observatie te komen tot eenvoudige modellen en structuren, zoals bijvoorbeeld een reliëfprofiel, een klimatogram, een productieschema, een bevolkingscurve,.

De grote rijkdom aan verschijnselen, feiten, elementen en eenvoudige relaties en structuren vormen dus de basisprincipes in de eerste graad. Ze zijn een waarborg voor de ontwikkeling van een degelijk inzicht in *landschapseducatie*. Een belangrijke voorwaarde hiervoor is dat de visie die leerlingen op het lokale leefmilieu bekomen, geschraagd wordt door *concrete observatie*. De leerling heeft dus leren waarnemen, zowel op het terrein als met behulp van materiaal dat hem in de klas ter beschikking werd gesteld.

De leerlingen hebben een aantal vakoverschrijdende competenties verworven die hen in staat stellen op in een ruimtelijk grotere context complexer wetenschappelijke en maatschappelijke relaties te bestuderen en bespreken.

ALGEMENE DOELSTELLINGEN

In essentie streeft de schoolaardrijkskunde in de tweede graad naar een ruimtelijk kunnen benaderen en interpreteren van eigen en vreemde regio's, zowel natuurkundige als socio-economische. Hierdoor dienen de leerlingen om te gaan met ruimtelijke processen in een groter ruimtelijk referentiekader dan een landschap. Dit leerplan beoogt de leidraad te zijn waarmee leraren aardrijkskunde in de tweede graad kunnen tegemoet komen aan de eindtermen voor dit leervak en een betekenisvolle bijdrage kunnen leveren in het realiseren van vakoverschrijdende eindtermen. In KSO gelden weliswaar dezelfde algemene doelstellingen als voor de basisvorming in ASO, maar de leraar kan specifieke doelstellingen halen via lesdoelen die gericht zijn op de specifieke doelstelling. Vooral de pedagogische wenken bevatten aanwijzingen voor KSO-eigen methodiek.

Samengevat kunnen drie groepen algemene doelstellingen vermeld worden. Ze komen o.m. tegemoet aan de voor de tweede graad geformuleerde eindtermen:

1) Kennis: Leerlingen

- kennen voldoende topografische feiten om tot ruimtelijk inzicht te komen;
- beschikken over een wetenschappelijk verantwoord geografisch basisvocabularium om zich correct over ruimtelijke elementen, relaties en structuren uit te drukken;
- kennen de belangrijkste fysisch- en socio-economisch geografische elementen van de bestudeerde regio's;
- noemen lokalisatiefactoren en goederen- of personenstromen in verband met een economische activiteit binnen een regio;

2) Vaardigheden: Leerlingen

- kunnen via diverse observatie- en werktechnieken observeren, lokaliseren, beschrijven en vergelijken;
- kunnen moderne informatie- en communicatietechnieken aanwenden om gegevens op te zoeken, te registreren, te analyseren en te synthetiseren;
- kunnen uitgaande van observeren en van parate kennis en observatie komen tot kunnen en tot het gebruiken van oplossingsmethoden;
- kunnen vanuit aangereikte gevalstudies van regionale entiteiten zelfstandig of in groep een in de actualiteit zijnde regio typeren aan de hand van natuurlijke, economische en sociale kenmerken;
- vertonen progressie in vakspecifieke vaardigheden zoals bijvoorbeeld cartografische technieken (b.v. synthetiseren van gegevens op zelfgemaakte kaart, werkkaarten ontwerpen) en relaties leggen tussen ruimtelijke variabelen;
- construeren diagrammen en schetskaarten;
- kunnen cijfermateriaal, leesteksten en knipsels, enz. doelgericht lezen en verwerken;
- kunnen de rol en de invloed van de techniek bij de inrichting van de ruimte observeren en onderkennen;
- kunnen wereldregio's, continenten en oceanen, belangrijke reliëfeenheden en rivieren, de belangrijkste staten en bestudeerde regio's op kaart aanduiden en benoemen;
- kunnen binnen regionale kaders horizontale en verticale ruimtelijke relaties herkennen;
- beschrijven de eigenheid van bestudeerde regio's aan de hand van natuurlijke, menselijke en politieke kenmerken;
- verklaren op een eenvoudige manier enkele fysisch-aardrijkskundige kenmerken van een bestudeerde regio;
- verklaren voor een regio demografische situaties en evoluties;

-
- brengen de verstedelijking en haar evolutie in een regio in relatie met aardrijkskundige factoren;
 - kunnen op een eenvoudige manier de natuurlijke en menselijke oorzaken van de situatie van het leefmilieu verklaren en er de gevolgen voor mens en natuur uit afleiden;
 - leggen verbanden tussen levenswijze, cultuur en leefmilieu in een bestudeerde regio;
 - kunnen de herkomst van een aantal producten in diverse informatiebronnen opzoeken en lokaliseren;
 - kunnen regio's afbakenen op basis van verschillen en gelijkenissen van enkele natuurlijke, politieke en menselijke kenmerken herkennen;
 - tonen de regionale verscheidenheid op wereldschaal aan;
 - zijn in staat zelfstandig een aangepast en beperkt onderzoek uit te voeren met aandacht voor de analyse van een ruimtelijk verschijnsel, het zoeken en selecteren van relevante informatie, het maken een samenhangende presentatie en het formuleren van eigen standpunten;
 - kunnen invloeden van het aanwenden van techniek in een regionale context aangeven;

3) Attitudes: Leerlingen:

- *onderkennen problemen* en benaderen ze *kritisch*;
- dragen spontaan zorg voor de *waarde van het leefmilieu*;
- staan ontvankelijk voor het verwerven van *sociale vaardigheden* en een sociaal gedrag door het beoefenen van groepswork;
- zijn tolerant ten aanzien van het gedrag en de opvattingen van anderen;
- zoeken spontaan naar een harmonisch evenwicht tussen economische groei (welzijn, welvaart) en de ecologische aspecten hieraan verbonden;
- ontwikkelen van *burgerzin* door het aanwenden van geografisch inzicht bij het functioneren in de samenleving;
- nemen *een kritische houding* aan ten opzichte van informatie in de media;
- houden in hun handelen rekening met duurzame ontwikkeling in tijd en ruimte;
- brengen aandacht op voor het fascinerende van de wereld;
- ontwikkelen een houding t.a.v. voorgestelde oplossingen voor regionale conflicten of probleemsituaties;
- denken kritisch na over regionale verschillen in de wereld.

De doelstellingen in dit leerplan sluiten nauw aan bij de **vakgebonden eindtermen van de 2^o graad ASO en KSO** die in de eerste kolom vanaf p. 6 worden aangeduid met de letter 'A' voor aardrijkskunde gevolgd door het decreetale nummer.

Daarnaast levert de leraar aardrijkskunde ook zijn bijdrage tot de realisatie van de **vakoverschrijdende eindtermen (VOET)**. Vakoverschrijdende eindtermen zijn minimumdoelen die niet specifiek behoren tot een vakgebied, maar onder meer door middel van meerdere vakken of onderwijsprojecten kunnen worden gerealiseerd. Zij zijn in eerste instantie een opdracht voor het hele schoolteam. Om uit te maken hoe alle vakoverschrijdende eindtermen op schoolniveau kunnen gerealiseerd worden, zijn afspraken nodig tussen de collega's van alle vakken. Het is aangewezen om deze afspraken formeel vast te leggen in het schoolwerkplan.

In sommige vakken kunnen bepaalde VOET uitdrukkelijker aan de orde komen dan in andere. Leerplannen kunnen dan ook verwijzingen naar VOET bevatten als de binding tussen de vakgebonden doelstellingen en de VOET evident is. Indien de vakgroep nog andere VOET realiseerbaar acht binnen een vak, wordt dit vastgelegd in een verslag waarin zowel de visie en de planning zijn opgenomen.

Heel wat VOET die behoren tot de domeinen Leren Leren en Sociale Vaardigheden zitten reeds verweven in de uitwerking van verschillende vakgebonden doelstellingen in dit leerplan. Door een doordachte keuze van thema's, teksten en lesonderwerpen kunnen andere VOET (opvoeden tot

burgerzin, gezondheidseducatie, milieueducatie, muzisch-creatieve vorming en technisch-technologische vorming) ook in de lessen aardrijkskunde aan bod komen.

Bij de aanvang van het schooljaar maakt de leraar een oordeelkundige keuze van de leerinhouden waarmee hij de vakgebonden en vakoverschrijdende doelstellingen wil realiseren (bij voorkeur na overleg met de vakgroep) en stelt een jaar(vorderings)plan op waarin hij de leerstof op een evenwichtige wijze verdeelt over het beschikbare aantal lestijden.

LEERPLANDOELSTELLINGEN / LEERINHOUDEN

Decr. nr.	<p style="text-align: center;">LEERPLANDOELSTELLINGEN <i>(basisdoelstellingen staan normaal, uitbreidingsdoelstellingen cursief)</i> De leerlingen</p>	<p style="text-align: center;">LEERINHOUDEN <i>(basisinhouden staan normaal, uitbreidingsinhouden staan cursief)</i></p>
<p>A1 A4</p>	<p>1 kunnen België op thematische wereldkaarten situeren</p> <p>kunnen het Belgisch reliëf en klimaat a.d.h.v. kaart- en cijfermateriaal typeren en <i>schematisch voorstellen</i> op kaart</p> <p><i>kunnen algemene kenmerken van de Belgische bodem- en vegetatiekaart afleiden en bespreken</i></p> <p><i>kunnen het reliëf in verband brengen met eenvoudige geologische structuren</i></p>	<p>1. Federaal België</p> <p>1.1 Het cartografisch referentiekader</p> <ul style="list-style-type: none"> Fysisch kader: Reliëf (b.v. elementen, factoren, streken, hoogtezonaarten), klimaat (b.v. elementen, streken, weertypes), <i>vegetatie en bodem, geologische structuren</i>
<p>A11 A3 A8</p>	<p>2 kunnen kenmerken verwoorden en voorbeelden geven van de geopolitieke en administratieve structuur van België</p> <p><i>kunnen met historische of geografische argumenten aantonen dat politieke begrenzingen kunstmatig kunnen zijn</i></p> <p>kunnen dichtheidsverschillen qua bevolking binnen België op kaart in verband brengen met andere geografische kenmerken</p> <p>kunnen op basis van bevolkingsgegevens de demografische situatie in België beschrijven</p> <p>kunnen aan de hand van een economische kaart de complexiteit van België aantonen</p> <p><i>kunnen informatie opzoeken over de administratieve en/of geopolitieke structuur van België</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> Geopolitiek en socio-economisch kader: geopolitiek en administratief kader (b.v. talen, gewesten, gemeenschappen, provincies, gemeenten, eventueel arrondissementen en andere administratieve indelingen), bevolkingsdichtheid en andere demografische variabelen (b.v. natuurlijke aangroei, migratiesaldi), economische kaart (b.v. landbouw, industrie, tertiaire activiteiten)

Decr. nr.	<p style="text-align: center;">LEERPLANDOELSTELLINGEN</p> <p style="text-align: center;"><i>(basisdoelstellingen staan normaal, uitbreidingsdoelstellingen cursief)</i></p> <p>De leerlingen</p>	<p style="text-align: center;">LEERINHouden</p> <p style="text-align: center;"><i>(basisinhouden staan normaal, uitbreidingsinhouden staan cursief)</i></p>
	<p>3</p> <p><i>kunnen aan de hand van twee aspecten van socio-economisch belang de regionale verscheidenheid in België aantonen</i></p> <p><i>kunnen voorbeelden geven van maatregelen m.b.t. de ruimtelijke planning en milieuzorg in België</i></p> <p><i>kunnen kaartmateriaal hanteren voor een bespreking van uiteenlopende maatschappelijke situaties binnen België</i></p>	<p>1.2 Regionale verscheidenheid in België</p> <p>Keuze uit 2 van onderstaande 3 thema's:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Bevolking België: spreiding van demografische componenten</i> • <i>Economische ontwikkeling: kaartbeeld en voorkomen van een economische sector</i> • <i>Leefmilieu en ruimtelijke ordening: verstedelijking en open ruimte</i>
<p>A4</p> <p>A7</p>	<p>4</p> <p>kunnen twee regio's vergelijken op fysisch-geografisch en socio-economisch vlak</p> <p>kunnen het voorkomen van economische groeipolen en verkeersnetwerken in Vlaanderen en/of Wallonië op kaarten lokaliseren op basis van stromen van goederen of personen</p> <p><i>kunnen door terreinstudie biotopen, landschappen en regio's typeren door biotische en abiotische factoren te meten, registreren interpreteren</i></p>	<p>1.3 Regionaal contrast in Vlaanderen en/of Wallonië</p> <p>Keuze uit één van volgende 3 regionale contrasten: lokalisatie, bereikbaarheid, belang, beschrijving en verklaring:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Twee macroregio's (b.v. Haspengouw en Vlaamse Ruit) • Een macro- versus een microregio (b.v. Polders en le Centre) • Een landelijk-natuurlijke regio versus industrieel-tertiaire regio (b.v. Hoge Venen en Vlaamse Havenzone)
<p>A11</p>	<p>5</p> <p><i>kunnen historische en geografische argumenten aanwenden om de site, situatie en evolutie van Brussel te verklaren</i></p> <p>kunnen de invloed van het politieke milieu op de ruimtelijke kenmerken van Brussel met voorbeelden toelichten</p> <p><i>kunnen oorzaken van milieuproblemen aan de hand van voorbeelden achterhalen en de invloed ervan op de samenleving verduidelijken</i></p> <p><i>kunnen de toeristische betekenis van Brussel met concrete voorbeelden typeren en in verband brengen met de internationale</i></p>	<p>1.4 Brussel als regio</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Site en situatie: groei en stedelijke ontwikkeling</i> • De geopolitieke benadering van Brussel: binnenlands en internationaal (b.v. Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Vlaams Gewest, hoofdstad België, Europa, NAVO, WEU) • <i>De leefbaarheid van Brussel (b.v. tewerkstelling, forensisme, waterzuivering, afvalverwerking, verkeersstromen)</i> • <i>De toeristische betekenis (b.v. congresterisme, transitverkeer, evenementenprogramma)</i>

Decr. nr.	LEERPLANDOELSTELLINGEN <i>(basisdoelstellingen staan normaal, uitbreidingsdoelstellingen cursief)</i> De leerlingen		LEERINHouden <i>(basisinhouden staan normaal, uitbreidingsinhouden staan cursief)</i>
	<i>betekenis van de stad</i>		
A1 A17	6	kunnen Europa op de wereldkaart situeren kunnen de kaarten van het reliëf en de klimaten van Europa lezen en schematisch weergeven kunnen op de staatkundige kaart van Europa de staten en de hoofdsteden van de EU-lidstaten benoemen <i>kunnen de gewijzigde staatkundige samenhang binnen Europa aantonen met voorbeelden</i>	2 Europese regio's 2.1 Het cartografisch referentiekader <ul style="list-style-type: none"> • Fysische kaarten van Europa: reliëf en klimaat (b.v. ligging, kenmerken) • Geopolitieke kaart (b.v. staten, groepering van staten, volken, autonome gebieden), waaronder de landen van de Europese Unie en hun hoofdsteden <i>(en eventueel hun buurlanden)</i>
A2 A4 A9 A5 A6 12	7	kunnen minimaal vier regio's uit de grote Belgische buurlanden op kaarten van de wereld en Europa aanduiden en benoemen kunnen uit kenmerken van gebieden de eigenheid van een regio afleiden kunnen de verstedelijking en haar evolutie in een Belgisch buurland in relatie brengen met de attractiviteit van natuur en economie <i>kunnen een actuele gebeurtenis in een Belgisch buurland geografisch kaderen</i> kunnen fysisch-geografische kenmerken van een gekozen regio verklaren kunnen voor een West-Europese regio de lokalisatie, spreiding en evolutie van de belangrijkste economische activiteiten verklaren kunnen verbanden leggen tussen levenswijze, cultuur en leefmilieu <i>kunnen de specificiteit van een grensoverschrijdende regio in West-Europa, een regio in Luxemburg of Ierland beschrijven door rekening te houden met fysisch-geografische en socio-economische kenmerken</i>	2.2 Eigenheid van regio's uit de 4 grootste buurlanden van België <ul style="list-style-type: none"> • Minimum één regio met opvallende landelijke kenmerken • Minimum twee regio's met opvallende stedelijke en/of tertiaire kenmerken • Minimum één regio met opvallende industriële kenmerken • <i>Een actuele gebeurtenis die de eigenheid van een regio in onze buurlanden beklemt</i> Van ieder gekozen regio worden de fysisch-geografische hoofdkenmerken, de economische pijlers en de voornaamste verbanden tussen levenswijze, cultuur en leefmilieu vastgesteld. <ul style="list-style-type: none"> • <i>Een grensoverschrijdende regio in West-Europa</i> • <i>Een regio in het Groothertogdom Luxemburg of Ierland</i>

Decr. nr.	<p style="text-align: center;">LEERPLANDOELSTELLINGEN</p> <p style="text-align: center;"><i>(basisdoelstellingen staan normaal, uitbreidingsdoelstellingen cursief)</i></p> <p>De leerlingen</p>	<p style="text-align: center;">LEERINHouden</p> <p style="text-align: center;"><i>(basisinhouden staan normaal, uitbreidingsinhouden staan cursief)</i></p>
<p>A1</p> <p>A4</p> <p>A5</p> <p>A20</p> <p>A6</p> <p>A12</p>	<p>8</p> <p>kunnen minimaal drie regio's uit de Europese periferie op kaarten van de wereld en Europa aanduiden en benoemen</p> <p>kunnen uit kenmerken van gebieden in de periferie van Europa de eigenheid van een regio afleiden</p> <p><i>kunnen een actuele gebeurtenis in een regio uit de Europese periferie geografisch kaderen</i></p> <p>kunnen fysisch-geografische kenmerken van een gekozen regio verklaren</p> <p>zijn bereid aardrijkskundige informatie te gebruiken bij het plannen van een al dan niet fictieve reis naar een Europese regio</p> <p>kunnen voor een West-Europese regio de lokalisatie, spreiding en evolutie van de belangrijkste economische activiteiten verklaren</p> <p>kunnen verbanden leggen tussen levenswijze, cultuur en leefmilieu</p>	<p>2.3 Eigenheid van regio's uit de Europese periferie</p> <p>Van ieder hieronder gekozen regio worden de fysisch-geografische hoofdkenmerken, de economische pijlers en de voornaamste verbanden tussen levenswijze, cultuur en leefmilieu vastgesteld.:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Eén regio met opvallende landelijke kenmerken in Noord-, Zuid- of Centraal-Oost-Europa • Eén regio met opvallende industriële kenmerken in Noord-, Zuid- of Centraal-Oost-Europa • Eén regio met opvallende stedelijk-tertiaire kenmerken in Noord-, Zuid- of Centraal-Oost-Europa • <i>Een actuele gebeurtenis die de eigenheid van een regio in de Europese periferie beklemtoont</i> • Het toeristisch-recreatief aanbod in een regio van een Europees land
<p>A2</p> <p>A16</p> <p>A19</p>	<p>9</p> <p>kunnen een staatkundige samenhang op de kaart van Europa afbakenen op basis van verschillen en gelijkenissen</p> <p>kunnen de eenheid en verscheidenheid binnen Europa verklaren via probleemregio's en welvarende regio's</p> <p><i>kunnen probleemregio's en welvarende regio's in verband brengen met de politieke en socio-economische groei en de eenmaking van Europa kritisch bespreken</i></p> <p><i>kunnen verschillen tussen de EU en het GOS opzoeken om de verschillende geopolitieke samenhang in Europa kritisch te verklaren</i></p> <p><i>kunnen minstens één argument aanreiken waarom een Europees burgerschap voor- of nadelen geeft</i></p>	<p>2.4 Europa: eenheid en verscheidenheid</p> <p>Keuze tussen 1 van volgende 5 onderdelen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ruimtelijke groei van de Unie (BLEU, Benelux, EEG, EU) en kerngegevens van de lidstaten • De Europese Unie en het GOS: verschillende politieke samenhang, verschillen in welvaart en welzijn • Europese organisaties en hun belang in het dagelijkse leven • Een voorbeeld van de ruimtelijke invloed van de Europese integratie • Centrum en periferie binnen Europa

Decr. nr.	<p style="text-align: center;">LEERPLANDOELSTELLINGEN</p> <p style="text-align: center;"><i>(basisdoelstellingen staan normaal, uitbreidingsdoelstellingen cursief)</i></p> <p>De leerlingen</p>	<p style="text-align: center;">LEERINHouden</p> <p style="text-align: center;"><i>(basisinhouden staan normaal, uitbreidingsinhouden staan cursief)</i></p>
	<p>10 <i>kunnen onderlinge verbanden leggen tussen de breedteligging, het reliëf, het klimaat en de vegetatie in het GOS</i></p> <p><i>kunnen de deelstaten van het GOS op een kaart aanduiden</i></p> <p><i>kunnen bevolkingskaarten van het GOS lezen</i></p> <p><i>kunnen een paar economische sectoren ruimtelijk bespreken in het GOS</i></p>	<p>2.5 Een mozaïek aan probleemregio's binnen het GOS</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Referentiekader: fysische kaarten van het GOS (b.v. reliëf, klimaat, vegetatie)</i> • <i>Geopolitiek kaartbeeld: de landen van de vroegere Sovjetunie</i> • <i>Bevolkingskaarten: bevolkingsdichtheid, etnische samenstelling</i> <p><i>Keuze van 2 van onderstaande regionale thema's:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Landbouw- en industrieregio's in Oekraïne</i> • <i>Grondstoffenregio's in barre gebieden</i> • <i>Verstedelijkte regio's omheen Sint-Petersburg en Moskou</i>
<p>A16</p> <p>A5</p> <p>A8</p>	<p>11</p> <p>kunnen de belangrijkste reliëfeenheden en klimaatzones van Amerika op kaart benoemen</p> <p>kunnen de klimaat- en vegetatiekaart van Amerika in verband brengen met breedteligging en reliëf</p> <p>kunnen de samenstelling en spreiding van de Amerikaanse bevolking via een kaart bespreken</p> <p><i>kunnen op de wereldkaart voorgestelde statistieken lezen</i></p>	<p>3 Beide Amerika's</p> <p>3.1 Cartografisch referentiekader</p> <ul style="list-style-type: none"> • Reliëf-, klimaat- en vegetatiekenmerken op kaart • Etnische verscheidenheid en bevolkingsconcentraties op kaart • <i>Socio-economische variabelen op de wereldkaart</i>
<p>A4</p>	<p>12</p> <p>kunnen de eigenheid van een dunbevolkte Angelsaksisch-Amerikaanse regio beschrijven aan de hand van natuurlijke en menselijke kenmerken</p> <p>hanteren de verstedelijkingsgraad en economie om een industriële regio te typeren in Angelsaksisch-Amerika</p> <p>kunnen fysisch-geografische kenmerken van de gekozen regio 's verklaren <i>o.m. met behulp van geologische structuren</i></p> <p>kunnen voor twee Angelsaksisch-Amerikaanse regio's de lokalisatie,</p>	<p>3.2 Angelsaksisch-Amerika</p> <p>Van gekozen regio's worden de fysisch-geografische hoofdkenmerken, de economische pijlers en de voornaamste verbanden tussen levenswijze, cultuur en leefmilieu vastgesteld.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Minimaal één dunbevolkte, grondstoffenrijke regio (b.v. Canadese woudzone, VS-landbouwgordel, Alaska) • Minimaal één industriële, verstedelijkte regio (b.v. het Grote Merengebied, New England, Sun Belt)

Decr. nr.	LEERPLANDOELSTELLINGEN <i>(basisdoelstellingen staan normaal, uitbreidingsdoelstellingen cursief)</i> De leerlingen	LEERINHouden <i>(basisinhouden staan normaal, uitbreidingsinhouden staan cursief)</i>
A12	spreiding en evolutie van de belangrijkste economische activiteiten verklaren kunnen verbanden leggen tussen levenswijze, cultuur en leefmilieu <i>verwoorden aan de hand van voorbeelden relaties tussen fysische factoren, industriële activiteiten en goederenstromen</i> <i>kunnen verkeersnetwerken lezen en ze in verband brengen met fysische factoren</i>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Een voorbeeld van een interregionale flux via transportaders (b.v. St. Lawrence Seaway, Alyeska-pijpleiding, transcontinentale verbindingen versus het Panamakanaal, het dichtste luchtvaartnet ter wereld)</i>
A10 A5 A6 A12 A9	13 kunnen het belang van de benutting van de natuur door de mens voor het milieu in een Latijns-Amerikaans land aantonen kunnen fysisch-geografische kenmerken van de gekozen regio verklaren kunnen voor een Latijns-Amerikaanse regio de lokalisatie, spreiding en evolutie van de belangrijkste economische activiteiten verklaren kunnen verbanden leggen tussen levenswijze, cultuur en leefmilieu in Latijns-Amerika brengen de verstedelijking en evolutie in Latijns-Amerika in relatie met aardrijkskundige factoren	3.3 Latijns-Amerikaanse regio's Keuze van minimaal één van onderstaande twee thema's: <ul style="list-style-type: none"> • Brazilië: het regionaal contrast tussen het zuidoosten en Amazonië (b.v. qua natuur, ontginning, verstedelijking, belang voor de wereldhandel) • Een regionaal contrast: binnen een Latijns-Amerikaans land (b.v. Argentinië, Peru, Mexico) of in Latijns-Amerika tussen centrum en periferie (b.v. qua natuur, ontginning, eigen consumptie, verstedelijking) Van de gekozen regio worden de fysisch-geografische hoofdkenmerken, de economische pijlers en de voornaamste verbanden tussen levenswijze, cultuur en leefmilieu vastgesteld.
A1 A5	14 kunnen de belangrijkste Aziatische en Australische reliëfeenheden aanduiden op kaart en benoemen. kunnen klimaatelementen in verband brengen vegetatiegemeenschappen in Azië <i>(en Australië)</i> <i>kunnen biotische en abiotische factoren in verband brengen met</i>	4 Australazië 4.1 Algemeen referentiekader <ul style="list-style-type: none"> • Contrasten qua reliëfeenheden • Klimaat- en vegetatiecontrasten • Bevolkingscontrasten (bv. bevolkingsdichtheid, etnische

Decr. nr.	<p style="text-align: center;">LEERPLANDOELSTELLINGEN</p> <p style="text-align: center;"><i>(basisdoelstellingen staan normaal, uitbreidingsdoelstellingen cursief)</i></p> <p>De leerlingen</p>	<p style="text-align: center;">LEERINHouden</p> <p style="text-align: center;"><i>(basisinhouden staan normaal, uitbreidingsinhouden staan cursief)</i></p>
A1	<p><i>biomen in Australazië</i></p> <p>kunnen menselijke elementen op kaarten van Australazië aanduiden en benoemen</p> <p><i>kunnen cultuurcontrasten binnen Australazië aantonen aan de hand van voorbeelden uit de actualiteit</i></p>	<p>samenleving)</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Cultuurcontrasten (bv. talen, godsdiensten, levenswijze, toerisme)</i>
<p>A4</p> <p>A3</p> <p>A9</p> <p>A13</p> <p>A4</p> <p>A21, A 23</p>	<p>15</p> <p>kunnen regionale contrasten verklaren op basis van natuurlijke en menselijke kenmerken</p> <p>kunnen aan de hand van regionale voorbeelden relaties verwoorden tussen fysische factoren en landbouw</p> <p>kunnen de verstedelijking in relatie brengen met aardrijkskundige factoren</p> <p>kunnen de lokalisatie van verschijnselen, ruimtelijke gegevens en aardrijkskundig relevante gebeurtenissen uit de actualiteit in Zuid-Oost-Azië opzoeken en samenvatten</p> <p>kunnen aan de hand van minimaal één voorbeeld ruimtelijke en economische contrasten of eigenheden in Australazië aantonen</p> <p><i>kunnen regionaal-economische kenmerken in Australazië verklaren</i></p> <p>kunnen aandacht opbrengen voor de specificiteit van Australaziatische culturen</p>	<p>4.2 Moesson-Azië en Australië</p> <p>Keuze van minimaal één van onderstaande twee thema's :</p> <ul style="list-style-type: none"> • India : regionale contrasten vanuit fysisch-geografisch, menselijk-geografisch en economisch oogpunt (b.v. Himalaya en Indo-Gangetische Laagvlakte vs. Decanplateau, Noord- vs. Zuid-India) • China: regionale contrasten vanuit fysisch-geografisch, menselijk-geografisch, economisch en ecologisch oogpunt (b.v. Oost- vs. West-China, Speciale Economische Zones vs. het binnenland) <p>Minimaal één thema (met nadruk op economie en cultuur) kiezen uit:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Nieuwe industriële regio's in Zuidoost-Azië • Het contrast kust-binnenland in Japan (b.v. de Tokaïdo-megalopolis vs. de Japanse Alpen, de kernregio vs. de randgebieden) • Een Zuidoost-Aziatisch land • Een regionaal contrast in Australië
A7, A13	<p>16</p> <p>kunnen actuele grondstoffenproblematiek in Droog-Azië in verband brengen met natuurlijke en geopolitieke factoren en de fluxen die</p>	<p>4.3 Droog-Azië</p>

Decr. nr.	<p style="text-align: center;">LEERPLANDOELSTELLINGEN</p> <p style="text-align: center;"><i>(basisdoelstellingen staan normaal, uitbreidingsdoelstellingen cursief)</i></p> <p>De leerlingen</p>	<p style="text-align: center;">LEERINHouden</p> <p style="text-align: center;"><i>(basisinhouden staan normaal, uitbreidingsinhouden staan cursief)</i></p>
A15, A19	<p>daarvan het gevolg kunnen zijn</p> <p><i>kunnen met voorbeelden het grensoverschrijdend belang van water in Droog-Azië aantonen</i></p> <p>informereren zich via massamedia en ICT over de kenmerken van een regionaal probleem en verwerken deze informatie kritisch en creatief</p>	<p>Minimaal één thema te kiezen uit onderstaande twee:</p> <ul style="list-style-type: none"> • De Perzische Golf: strategisch, politiek en economisch belang • Het waterprobleem en de verwoestijning in het Midden-Oosten (b.v. irrigatieproblematiek, aftapping bovenlopen, politieke spanningen)
A1	<p>17</p> <p>kunnen de belangrijkste fysisch-geografische en socio-economische elementen aanduiden op een vereenvoudigde kaart van Afrika en benoemen</p> <p><i>kunnen de gebrekkige verkeersgeografische ontsluiting van Afrika in relatie brengen met natuurlijke en socio-economische factoren</i></p>	<p>5 Afrika</p> <p>5.1 Synoptisch kaartbeeld</p> <ul style="list-style-type: none"> • Reliëfcontrasten • Klimaat- en vegetatiezones • Bevolkingsspreiding • <i>Verkeersgeografische ontsluiting</i>
A18 A14 A22	<p>18</p> <p>kunnen in een Afrikaanse regio of van een Afrikaans contrast natuurlijke en menselijke elementen verklaren en beoordelen</p> <p>kunnen de herkomst van een aantal grondstoffen opzoeken en lokaliseren</p> <p>houden in hun handelen rekening met duurzame ontwikkeling in Afrika</p> <p><i>kunnen zelfstandig een aangepast en beperkt onderzoek uitvoeren met aandacht voor de analyse van een Afrikaanse regio of een regionaal contrast in Afrika, hiervoor relevante informatie opzoeken en een persoonlijke visie presenteren</i></p> <p><i>kunnen onder begeleiding onderzoeksopdrachten in verband met de Afrikaanse natuur en samenleving uitvoeren</i></p> <p><i>kunnen op basis van een museum- of tentoonstellingsbezoek een</i></p>	<p>5.2 Afrika regionaal</p> <p>Een Afrikaanse regio of regionaal contrast binnen Afrika met aandacht voor:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Het fysisch milieu • De menselijke en culturele kenmerken • De economische kenmerken (w.o. de grondstoffenfluxen) • De kansen op een duurzame ontwikkeling <p>(b.v. In zuidelijk Afrika, de Democratische Republiek Kongo een andere regio in Centraal-Afrika, mediterrane rand)</p>

Decr. nr.	<p style="text-align: center;">LEERPLANDOELSTELLINGEN <i>(basisdoelstellingen staan normaal, uitbreidingsdoelstellingen cursief)</i> De leerlingen</p>	<p style="text-align: center;">LEERINHOUDEN <i>(basisinhouden staan normaal, uitbreidingsinhouden staan cursief)</i></p>
	<i>typering van een Afrikaanse levenswijze of cultuur maken</i>	
<p>A1 A17</p>	<p>19 kunnen bestudeerde regio's op de wereldkaart aanduiden kunnen cijfermateriaal in verband met welvaart en welzijn cartografisch interpreteren</p>	<p>6 Wereldbeeld</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Kaartbeeld van de bestudeerde regio's ▪ Regionale wereldproblematiek: regionale verschillen op wereldschaal d.m.v. indicatoren van welvaart en welzijn

PEDAGOGISCH-DIDACTISCHE WENKEN EN TIMING

ALGEMENE PEDAGOGISCH-DIDACTISCHE WENKEN

Leerlingen staan centraal in de pedagogisch-didactisch verantwoorde aanpak van dit halfopen leerplan regionale aardrijkskunde. Het niveau dat de leerlingen bereikt hebben in de realisatie van een ruimtelijk onderbouwd wereldbeeld is een basisgegeven. De verdere uitbouw van dat wereldbeeld via een regionale benadering zal onder meer afhankelijk zijn van een aantal *randvoorwaarden*.

- De homogeniteit van de klassen en aldus de nood aan binnenklasdifferentiatie.
- Het beschikbaar lestijdenpakket.
- De mate waarin extra-murosactiviteiten, ICT en andere eigentijdse leermiddelen en werkvoorwaarden buiten de contacturen mogelijk zijn.
- De aard en variatie qua werkvormen en de eraan gekoppelde evaluatietechnieken.

Methodologisch is een leerlinggerichte benadering gerelateerd aan een *enkele conceptuele overwegingen* die gevarieerde keuzemogelijkheden bieden.

- Een degelijke verticale vakgroepwerking binnen de school, en eventueel binnen de regio of scholengroep, levert leerlijnen op qua vaardigheidsprogressie, methodiek en geografische keuzen qua leerinhouden.
- Binnen de graad dient de concentrische uitdijning van de leerinhouden gehandhaafd te blijven, maar kan de volgorde van de grote regio-omschrijvingen gewijzigd worden in functie van de actualiteit, samenwerking met andere leervakken, schoolprojecten of andere contexten.
- Een progressief ingevoerde keuze van eerder aanbiedende werkvormen over activerende werkvormen naar zelfstandig leren wordt sterk aanbevolen via de specifieke pedagogische wenken.
- Dit halfopen leerplan legt een macro-keuze via grote wereldzones vast, maar maakt lagere keuzen van de leerinhouden in functie van de actualiteit, de competenties en voorkeuren van de leerlingen, de gekozen werkvormen, de beschikbare leermiddelen en data en de voorkeur van de leraar mogelijk.
- Er wordt geen onderscheid gemaakt qua basisvorming in de onderscheiden studierichtingen van het ASO en KSO. Wel kunnen keuzes qua voorbeelden in de klaspraktijk gemaakt worden.

Dit leerplan kent aan het begrip “regio” geen schaalgrootte toe, maar positioneert alle ruimtelijke omschrijvingen met een identiteit tussen landschappen en de globale wereld tot mogelijk studiedomein in de tweede graad. Hierdoor kunnen regio’s zowel binnen een staatsgrens herkend worden als grensoverschrijdende gebieden en groeperingen van landen. Het typekarakter van een gebied is dan ook belangrijker dan afzonderlijke landenstudie.

- De dominante opties in de eerste graad qua landschappen kunnen bepalend zijn voor de regio-keuze binnen Vlaanderen en België. Een herneming in een ruimere context van de eigen regio is zinvol als instapregio. Men kan ook opteren voor het verkennen van nieuwe regio’s (bij voorkeur gekoppeld aan een excursie).
- Wat de leerstofinhouden binnen Europa betreft, geeft onderstaande matrix een mogelijke verdeling van de regio’s weer. Samenvattend kan gesteld worden dat ermee een gecontroleerde keuze kan gemaakt worden: minstens één voorbeeld uit iedere rij en minstens één à drie voorbeelden uit de kolommen. Een voorbeeld van een *keuzelijst* werd cursief aangeduid; zo komt men tot 7 cursief aangegeven regio’s. Dit voorbeeld geldt enkel als illustratie en de lijst is niet limiterend. Een positionering van een regio binnen een kolom kan inhouden dat andere regionale kenmerken een bijdrage kunnen leveren in het halen van de doelstellingen.

Regio met een duidelijk landelijk karakter	... industrieel karakter	... verstedelijkt of tertiair karakter
Nederland	Friesland <i>Noordoost-Polder</i> Zeeland	Noord-Brabant Limburg Noord-Holland	Randstad De Brabantse stedenrij
Frankrijk	Normandië Centraal Massief Bekken van Parijs	de zone Lyon Lotharingen Le Nord	Parijs <i>Le Nord</i> Lyon
Duitsland	De Börde: Leipzig- Hannover-Keulen Mecklenburg Zwarte Woud	Saargebied München Rijnzone <i>Ruhrgebied</i>	Rijn-Main Berlijn Ruhrgebied
Ver. Kon.	Kent Wales Highlands	Midlands Yorkshire Lowlands	<i>Londen</i> Manchester-Liverpool Zuid-Wales
Noord-Europa	<i>Lapland</i> IJsland Finland	Zuid-Scandinavië	Stockholm Oslo
Zuid-Europa	Mezzogiorno Grieks of Spaans binnenland Kosovo	Lombardije Catalonië	<i>Barcelona</i> Toscane Rome Athene
Oost- en Centraal-Europa	Alpen Walachije Letland Russische vlakke	<i>Oppe-Silezië</i> Oekraïne Donbassbekken	Budapest Wenen Moskou Zürich

- Wat de regiokeuzen binnen de wereldzones buiten Europa betreft, is reeds binnen de kolom "leerinhouden" aangegeven welke de keuzemogelijkheden zijn om een evenwichtig ruimtelijk wereldbeeld te realiseren. Daar via een minimale keuze dit wereldbeeld nog steeds fragmentair is, kan de realisatie van leerplandoelstellingen b.v. opgevangen worden via zelfstandig werk of lestijden uit het complementaire gedeelte. Dat laatste geldt expliciet voor de uitbreidingsdoelen en toevoeging van supplementaire keuzethema's of -regio's.

Wat de klaspraktijk betreft, kunnen volgende principes aanbevolen worden:

- Een doordacht jaar(vorderings)plan en een goed voorbereid lesscenario bieden houvast voor een gestructureerde, maar ook flexibele aanpak
- Er wordt uitgegaan van een goed geformuleerde opdracht, een terreinobservatie, representatief beeld- of cijfermateriaal, een regiodossier, de perceptie van de leerlingen, de actualiteit, experimenten, ... al naargelang van de didactische werkvorm waarvoor gekozen wordt; een afwisseling qua werkvormen is aangewezen.

- Het is belangrijk dat de bestudeerde regio's door de leerlingen in een reeds beschikbaar referentiekader kunnen geplaatst worden en dat op het einde van ieder leerjaar een synthese(kaart) opgemaakt wordt.
- De verwerking van de leerstof gebeurt via leerlingennotities, al dan niet op werkbladen of syllabus, maar in ieder geval in functie van de doelstellingen en gerelateerd aan de gehanteerde evaluatietechnieken.

De lessen aardrijkskunde dienen ook in de tweede graad te kaderen in een globaal opvoedingsproject tot wereldburgers:

- De leerlingen dienen inzicht te verwerven in de verschillende standpunten die kunnen ingenomen worden ten aanzien van ruimtelijke spanningsvelden in diverse regio's. Vandaar een pleidooi voor horizontale vakgroepwerking over de leervakken heen.
- De maatschappelijke oriëntatie van een wetenschapsvak dat de ruimtelijke samenhang van verschijnselen op aarde bestudeert, verplicht de inschakeling van minstens één geografische excursie per graad.
- Aan volwaardig vakoverschrijdend leren kan actief deelgenomen worden door de leraar aardrijkskunde via thema- en/of projectonderwijs dat geïntegreerd werd in het schoolwerkplan.
- Ook hier geldt de bedenking dat de verwerking projectmatig kan gebeuren eventueel onder de vorm van groepswork of via een individuele presentatie. De inleiding van de synthese kan overeenstemmen met het hoofdaccent van een project.
- Zelfstandig werk of groepswork kan passen in een opdracht die over een langere tijdspanne loopt; presentatie gebeurt als een synthese door leerlingen d.m.v. verschillende presentatietechnieken (b.v. rapport, ICT) binnen de aanbevolen lestijden.
- Een geïntegreerd project op basis van een intra- of extra-murosactiviteit, vakoverschrijdend op een ruimtelijk domein (b.v. mondiale vorming, milieu- en natuurzorg, verkeers- en mobiliteitseducatie, Europese dimensie, burgerzin, regionaal beleid).
- Het project of de extra-murosactiviteit dient geenszins op het einde van het schooljaar als een synthese-activiteit gepland te worden, maar bij de synthese kan teruggegrepen worden naar een eerder gerealiseerde activiteit.

Indien de volgorde van de hoofdstukken gewijzigd wordt, dient de leraar erover te waken dat toch een consecutiviteit qua vaardigheden beoogd wordt. Zijn in het begin van een leerjaar behandelde regio's eerder geschikt om via geleid leren basisvaardigheden aan te leren, dan zijn slothoofdstukken eerder geschikt om zelfstandig of coöperatief leren te realiseren.

Onderstaande specifieke wenken zijn bedoeld als ideeënbus voor de klaspraktijk. Het is aan de leraar om een evenwichtige en gevarieerde **keuze** te maken in overeenstemming met de lesdoelen. Er wordt wel gestreefd naar een progressie qua vaardigheden van eerder geleid naar meer zelfstandig werken. De aanbevolen hoeveelheid lestijden is referentie voor een onderling afwegen van de onderdelen en houdt geen rekening met eventuele extra-murosactiviteiten, projectonderwijs, zelfstandig werk of groepswork. Het gemiddeld urenpakket houdt rekening met 22,5 effectieve lestijden in de klas.

SPECIFIEKE PEDAGOGISCH-DIDACTISCHE WENKEN

Nr.	Pedagogisch-didactische wenken	Timing
1	<ul style="list-style-type: none"> - aan de hand van b.v. profielen, blokdiagrammen, reliëfblokken, computersimulaties, dia's, foto's, reliëfkaarten delen van het Belgisch reliëf typeren - kaartmateriaal (vereenvoudigde werkkaarten maken of vervolledigen met behulp van referentiekaarten (niet alleen atlaskaarten)) - fysische kenmerken schematisch lokaliseren op werkkaarten - excursie naar geosites, natuurlandschappen, enz. - grafische voorstellingen en cijfermateriaal gebruiken voor klimaatstypering op kaart - een geologische benadering hoort thuis in een eventueel bijkomend lesuur uit het complementair gedeelte (via 3D-diagrammen, maquettes, simulatievideo's, enz.) 	1 à 3 lestijden
2	<ul style="list-style-type: none"> - administratieve kaart met gemeentegrenzen hanteren voor de lokalisatie van gewesten, provincies, stadsgewesten, ... - kaarten vervolledigen met behulp van referentiekaarten (b.v. werkloosheid, inkomen, demografische evolutie) - bevoegdheden afleiden uit krantenknipsels over samenstelling van regeringen, betwistingen, ... - economische kaarten van België in verband brengen met cijfermateriaal - opzoeken en uitwerken van kaarten met administratieve en geopolitieke elementen in tijdschriften, via internet, in kranten bijvoorbeeld naar aanleiding van verkiezingen, regionale en lokale verschillen inkomen ... - cijfer-, grafiek- en kaartmateriaal i.v.m. demografische variabelen aanwenden om regionale demografische verschillen in België te verklaren 	
3	<ul style="list-style-type: none"> - statistieken opzoeken (b.v. op internet), ze samenvatten, voorstellen op grafieken of op kaarten - informatie van een federatie of economische sector (b.v. jaarverslag, informatiebrochure) verwerken; keuze van de sector b.v. in functie van de studierichting. - planologische instrumenten vergelijken bij groepswork - actualia hanteren bij probleemstellingen i.v.m. ruimtelijke ordening en milieuproblematiek 	0 of 2 lestijden
4	<ul style="list-style-type: none"> - data, beeld- en kaartmateriaal van verschillende streken vergelijken en steekkaarten opstellen - via een excursie de toeristische (eventueel geologische) kenmerken en eigenheid van een regio of van verschillende regio's beschrijven - het verkeerswegennet tevens situeren binnen een Europese context - op basis van een informatiebundel zelfstandig of in groep een regio uitwerken, eventueel presenteren 	2 à 4 lestijden
5	<ul style="list-style-type: none"> - historisch kaart- en beeldmateriaal, eventueel archiefstukken raadplegen voor reconstructie van ruimten - getuigenissen hanteren voor duiding van de taalproblematiek en de multiculturele dimensie - officiële informatie opvragen aangaande de specifieke bevoegdheden: gewest, nationaal, hoofdstad Vlaanderen, EU - verschillen tussen de 19 gemeenten en het stadsgewest inzien via kaartmateriaal 	1 à 3 lestijden

Nr.	Pedagogisch-didactische wenken	Timing
	en statistieken <ul style="list-style-type: none"> - aan de hand van voorbeelden de invloed van Brussel als hoofdstad van de Europese Unie nagaan op de ruimtelijke ordening (grote bouwprojecten b.v. Europawijk, huur- en grondprijzen, werkgelegenheid) - uit de actualiteit of uit documenten de specifieke milieuproblemen afleiden - uit gegevens (b.v. lucht, water, verkeer, afval) de evolutie van het Brussels leefmilieu inschatten (b.v. waterzuivering ten opzichte van Vlaanderen, verkeersstromen in Vlaams en Waals Brabant ...) - aan de hand van een voorbeeld de invloed van de functies van Brussel op de ruimtelijke ordening nagaan - het cultuurhistorisch aanbod van Brussel situeren en typeren 	
6	<ul style="list-style-type: none"> - kaartanalyse: het reliëf, de klimaten, eventueel de bodems en vegetatie (niet alleen a.d.h.v. atlas) en verwerking op werk- of syntheseskaarten via individueel werk of groepswork - kaartanalyse: de staatkundige kaart van Europa (b.v. EU-landen, GOS-lidstaten, de Kaukasus, de Balkan, ex-Joegoslavië, mediterrane landen) - verwerking van parate feitenkennis op werkkaarten 	1 à 3 lestijden
7	<ul style="list-style-type: none"> - vertrekken van de regionale beeldvorming van leerlingen (zgn. regiobeelden) - opbouw van een kaartbeeld via werkkaarten en atlas of wandkaarten - uit cijfermateriaal het dominant karakter van een regio afleiden - een referentiekaart aanvullen tot een syntheseskaart d.m.v. weergave van kenmerken, localisaties, enz. - een extra-murosactiviteit (b.v. excursie, meerdaags verblijf, tentoonstelling) hanteren als essentieel onderdeel van de regiobehandeling - het is belangrijk dat bij de keuze van de leerroute en de daarin verwerkte voorbeelden de leraar tegemoet komt aan volgende criteria: regio's uit alle buurlanden van België dienen aan bod te komen; het ervaringsgericht leren van de leerlingen; de belangstelling van leerlingen voor bepaalde leefmilieus; de beschikbaarheid van lesmateriaal. De leraar zal echter wel oog moeten hebben voor te grote veralgemeningen of misvattingen - grensoverschrijdende regio's of regio's in het Groothertogdom Luxemburg of Ierland horen thuis in een eventueel bijkomend lesuur van het complementair gedeelte - culturele elementen regionaal kaderen 	5 à 7 lestijden
8	<ul style="list-style-type: none"> - keuze van de leerroute: zie bijgevoegde matrix; hierdoor komen de drie perifere regio's aan bod - de actualiteit, eventuele schoolprojecten, de beschikbare leermiddelen en andere leeromstandigheden kunnen de keuze van de gevalstudies uit regio's mee bepalen - de aard van de gekozen regio bepaalt ook de diepgang qua fysisch-geografische en socio-economische kenmerken - een Europese toeristische bestemming uitwerken met het oog op een persoonlijk geapprecieerde vakantie die rekening houdt met economische en ecologische overwegingen - voor dit hoofdstuk gelden evenzeer de wenken die voor de behandeling van regio's uit de buurlanden vermeld zijn 	3 à 5 lestijden
9	<ul style="list-style-type: none"> - historisch kaartmateriaal en chronologie in de toenadering van Europese staten aanwenden 	1 à 2

Nr.	Pedagogisch-didactische wenken	Timing
	<ul style="list-style-type: none"> - uitgaande van statistieken vergelijkende grafieken tekenen omtrent de lidstaten - het is niet de bedoeling een volledige vergelijking van de geografie van EU en/of GOS te maken, maar wel ruimtelijke argumenten te verzamelen om de verschillen en de globale samenhang, centrale en periferische ligging van de lidstaten en impact van beide supranationale instellingen te vergelijken - indien voor een project geopteerd wordt, kan dit in het kader van horizontale vakgroepwerking via een gedeeltelijk geografisch ingevuld project . 	lestijden
10	<ul style="list-style-type: none"> - dit hoofdstuk is slechts te behandelen binnen een tweede lesuur (complementair gedeelte) - vanuit atlaskaarten tot een schematisering komen van de fysisch geografische GOS-ruimte - de actualiteit en culturele eigenheid betrekken bij de economische situatie in de regio's 	0 of 4 à 6 lestijden
11	<ul style="list-style-type: none"> - uitgaande van kaarten en beeldmateriaal de regio's typeren en aanduiden op werkkaarten (b.v. via gerichte atlastaken) qua natuur en menselijk potentieel - de studie van een regio wordt voorafgegaan door referentiekaartmateriaal met de belangrijkste natuurlijke en menselijke kenmerken (b.v. reliëf, klimaat, bevolkingsdichtheid) - een lijst van regio's die in de loop van het schooljaar in aanmerking komen voor zelfstandig werk of groepswork, kan aan de leerlingen bezorgd worden; zij kunnen hieruit een taak kiezen; de criteria worden opgegeven en een voorbeeld wordt eventueel ter beschikking gesteld. 	1 à 2 lestijden
12	<ul style="list-style-type: none"> - uitgaande van gevalstudies (b.v. een ranch, een exploitatieschema, het leven in de binnenstad, ...) wordt een regio getypeerd via de hoofdkenmerken (b.v. ranching, vetmestbedrijven, mijnbouw, ...) - cijfermateriaal kan een synthesebeeld oproepen, maar tevens een vergelijking met andere regio's toelaten - interregionale fluxen worden vooraf cartografisch gelokaliseerd t.a.v. herkomst- en bestemmingsgebieden - technische gegevens i.v.m. het transport zijn ondergeschikt aan de ruimtelijke consequenties van de transportmodi - het "volgen" van een bepaalde grondstof, product via verschillende transportmodi kan via diverse informatiebronnen 	3 à 5 lestijden
13	<ul style="list-style-type: none"> - fysisch-geografisch referentiekader op basis van overzichtskaarten en klimatogrammen - plattegronden en beelden van de grote steden - regionale contrasten en economisch zwaartepunt op basis van statistieken - fysisch kader m.b.v. reliëfkaarten en –profielen, klimaats- en vegetatiekenmerken (klimatogrammen, beelden) - demografische en etnografische kenmerken op basis van statistieken, leesteksten, getuigenissen) - het is mogelijk dat op basis van interesse leerlingen of leerlingengroepen en rekening houdend met de studierichting dit thematisch uit te werken onder de vorm van een project en gebruik makend van informatiebronnen waaronder ICT, bibliotheek, tijdschriften, video ... 	1 à 3 lestijden
14	<ul style="list-style-type: none"> - vertrekkende van kaartbeelden de grote verschillen tussen Moesson- en Droog-Azië ontleden - de verschillen in bevolkingsdichtheid en in culturen vastleggen op werkkaarten 	1 à 3 lestijden

Nr.	Pedagogisch-didactische wenken	Timing
15	<ul style="list-style-type: none"> - de grote regionale contrasten tussen de verschillende regio's ontlede met aandacht voor cultuur (b.v. kastenstelsel), sociale contrasten, kinderarbeid, goedkope werkkrachten, enz. maar ook relaties tussen natuur en economie (rijstteelt en klimaat) a.d.h.v. persberichten en knipseldossiers - de grote verschillen tussen het droge westen en het rijke oosten van China aantonen o.a. reliëfverschillen, klimaat, bevolkingsdichtheid, economische activiteit (b.v. Hong Kong (+ Shenzhen), Sjanghai, enz. als vrijhavens en groeiende industriële wereldpoorten vs. het achtergebleven binnenland op basis van kaart- en cijfermateriaal) - interne regionale contrasten vanuit fysisch-aardrijkskundig en socio-economisch perspectief d.m.v. schema's - persknipsels en videobeelden: economische expansie en samenwerking (b.v. Asean, Apec), groei en problemen van de miljoenensteden (in b.v. Z.-Korea, Maleisië, Singapore, Taiwan). - kunstige elementen integreren in een regionale typering 	5 à 6 lestijden
16	<ul style="list-style-type: none"> - onder grondstoffen wordt zowel water als aardolie begrepen - kaartbeeld van de Perzische Golf: petroleum en gas als rijkdom, petroleumhavens, tegenstellingen (b.v. Sjieten, Soennieten) - belang in de wereldenergievoorziening uit statistieken, persartikels - het belang van water voor de mens in de droge streken aantonen op basis van persberichten, vakliteratuur, statistieken - nood aan water aan de hand van data en ruimtelijke productieschema's - ook hier geldt de bedenking dat de verwerking projectmatig kan gebeuren eventueel onder de vorm van groepswork 	1 à 3 lestijden
17	<ul style="list-style-type: none"> - vertrekkende van kaartbeelden de relaties tussen klimaat en vegetatie aantonen; de spreiding van de verschillende volkeren (b.v. t.o.v. de landsgrenzen) aan de hand van cijfermateriaal en mediaberichten bediscussiëren. - mogelijke spanningsvelden zijn bijvoorbeeld cultuurverschillen, medische problemen, politieke instabiliteit, ecologische degradatie - in het kader van zelfgestuurd leren kunnen leerlingen zelf de leerdoelen formuleren die passen in een zelfstandig ontwikkelde benadering van Afrika al regionaal-geografische ruimte. Zij dienen over een degelijke studiewijzer te beschikken en ook over de mogelijkheden beschikken om hun vorderingen in het leerproces te beoordelen - Een programma in het museum voor Afrika kan een sleutelfunctie krijgen in een integrale benadering van een Afrikaanse regio. Groepsopdrachten en – rapporteringen passen in dit perspectief. Ook kunstuitingen passen in dit kader. 	1 à 3 lestijden
18	<ul style="list-style-type: none"> - woestijngebieden en mediterrane landbouw a.h.v. gevalstudies, kaart- en cijfermateriaal - toeristische informatie (brochures, catalogi, statistieken, videobeelden, reisgidsen) aanwenden voor het typeren van het toeristisch belang van regio's - vertrekkende van een probleemregio uit de actualiteit: een visie op ontwikkelingsproblematiek opbouwen - getuigenissen en kunstvormen ruimtelijk kaderen 	1 à 2 lestijden
19	<ul style="list-style-type: none"> - vertrekkende van mediagegevens, getuigenissen, kaartbeelden en cijfermateriaal - actualia inschakelen b.v. etnische indeling, situering natuurlijke rijkdommen, toeristische troeven, tegenstellingen, conflictenhaard, gezondheidszorg - mediagegevens en kaartmateriaal aanwenden voor het typeren van de benutting 	1 à 3 lestijden

Nr.	Pedagogisch-didactische wenken	Timing
	van het natuurlijk patrimonium <ul style="list-style-type: none">- een overzichtsschema invullen met de bestudeerde regio's en ruimtelijke problemen- evolutie van welvaart en welzijn aantonen m.b.v. statistieken, persknipsels, leesteksten- cartografische neerslag van sociale en economische indicatoren op basis van cijfermateriaal, resultaten van een knipselmap of actualiteitenwand, interpretatie van beeldmateriaal.	

MINIMALE MATERIËLE VEREISTEN

Een goed uitgerust vaklokaal aardrijkskunde is onontbeerlijk en alle lessen aardrijkskunde worden daarin gegeven. Dit lokaal moet in die mate verduisterbaar zijn dat diaprojectie in alle weersomstandigheden mogelijk is. Het bord dient gedeeltelijk uit klapporden samengesteld te zijn; kleurkrijt dient steeds beschikbaar te zijn. Het vaklokaal dient over voldoende muuropervlakte te beschikken om wandkaarten, een actualia-prikbord en andere wanddocumenten te bevestigen.

Het vaklokaal dient minimaal over volgende uitrusting te beschikken:

- minimum één kaarthanger;
- een scherm met projectiesysteem, w.o. een retro projector;
- een bergruimte voor cartotheek, diatheek, fototheek, atlassen, statistische tabellen, handboeken en naslagwerken;
- dia's over de besproken regio's;
- atlassen voor klassikaal gebruik;
- geactualiseerde diareeksen of dia's aan te maken uit de eigen regio en met de te behandelen regio's (eventueel transparanten);
- transparantenreeksen onder meer staatkundige kaarten en reliëfkaarten;
- basisreeks wandkaarten (minimaal België, Europa, de te behandelen landen en wereld);
- luchtfoto's;
- een bodemkaart van de eigen regio;
- topografische kaarten op verschillende schalen, waaronder die van de eigen regio;
- het gewestplan van de eigen regio;
- voorbeelden van andere kaarttypes, waaronder een wegenkaart en een stadsplattegrond;
- verschillende reliëfblokken;
- een globe;
- blinde wandkaarten of blinde transparanten.

Indien men opteert voor klassikaal gebruik van handboeken dient er één per leerling in het vaklokaal aanwezig te zijn. Indien lessen van andere vakken ook in dat lokaal doorgaan, mag dat geen invloed hebben op de lessen aardrijkskunde. Dit houdt o.m. in dat de veiligheid en bruikbaarheid van de leermiddelen gegarandeerd is.

Een aantal materiële elementen dienen beschikbaar te zijn, indien niet in het vaklokaal, dan toch in de onmiddellijke omgeving:

- een videotoestel (eventueel in een rollende kast);

- bergmogelijkheden voor kaarten, eventueel in een afzonderlijk (tussen)lokaal onder te brengen.

Hierbij wordt uitgegaan van de aanwezigheid van leerlinggerichte geografische literatuur in de mediatheek; indien dit niet het geval is, hoort deze literatuur in het vaklokaal thuis.

De school zou een mediabeleid kunnen voeren bijvoorbeeld door elk jaar een beperkt budget ter beschikking te stellen voor de aankoop van interessante lectuur voor leerlingen en leerkrachten. Dit kan ook passen in het navormingsbeleid.

Het is wenselijk dat een aanvang wordt gemaakt met de introductie van moderne informatie- en communicatietechnologie (ICT) in de lessen aardrijkskunde als didactisch hulpmiddel. Een multimedia-uitrusting met internetaansluiting dient beschikbaar te zijn voor specifieke opdrachten.

Er wordt gepleit voor het beschikbaar stellen van bijvoorbeeld een scanner, een kleurenprinter, een digitaal fototoestel, een LCD-scherm of projectietoestel op computer te gebruiken, en dit door verschillende collega's en voor verschillende vakken. In het vaklokaal is minstens één PC met multimedia-uitrusting voorhanden.

Indien niet alle lessen aardrijkskunde in één vaklokaal kunnen doorgaan, is de uitbouw van een tweede, eventueel derde vaklokaal noodzakelijk. Ze dienen eveneens te beantwoorden aan de vereisten, qua vaste uitrusting (verduistering, borden, voldoende muuroppervlakte, kaarthanger, bergruimte). Indien dit lokaal vlakbij het eerste vaklokaal gelegen is, kunnen toestellen uitwisselbaar opgesteld staan; indien het lokaal zich op een andere verdieping of vleugel van het schoolcomplex bevindt, is een vaste opstelling van de hierboven aangegeven projectietoestellen, atlassen, handboeken, wandkaarten, globe noodzakelijk.

Indien wegens recente expansie of defect een school nog niet over één of meerdere noodzakelijk geachte leermiddelen beschikt, dient een aanvraag tot aankoop in de begroting opgenomen te zijn.

Er wordt aanbevolen dat leerlingen thuis over een schoolatlas beschikken. Indien geen lestijden uit het complementair gedeelte aan aardrijkskunde toebedeeld zijn in het lessenrooster van de leerlingen, dienen zij thuis beslist over een schoolatlas te beschikken om effectief zelfstandig werk mogelijk te maken.

Inzake veiligheid is de volgende wetgeving van toepassing:

- Codex
- ARAB
- AREI
- Vlarem.

Deze wetgeving bevat de technische voorschriften die in acht genomen moeten worden m.b.t.:

- de uitrusting en inrichting van de lokalen;
- de aankoop en het gebruik van toestellen, materiaal en materieel.

Zij schrijven voor dat:

- duidelijke Nederlandstalige handleidingen en een technisch dossier aanwezig moeten zijn;
- alle gebruikers de werkinstructies en onderhoudsvoorschriften dienen te kennen en correct kunnen toepassen;
- de collectieve veiligheidsvoorschriften nooit mogen gemanipuleerd worden;
- de persoonlijke beschermingsmiddelen aanwezig moeten zijn en gedragen worden, daar waar de wetgeving het vereist.

EVALUATIE

Bij het begin van het schooljaar peilt de leraar naar de beginsituatie, namelijk in welke mate de leerlingen op basis van in de eerste graad bestudeerde landschappen beschikken over een **algemeen ruimtelijk referentiekader**. Hierbij worden zowel de parate kennis, het begrippenkader, de vaardigheden als de attitudes bevraagd.

Inzicht in de vorderingen van de leerling wordt verkregen door de permanente evaluatie. Deze toetsing kan gebaseerd zijn op verschillende vormen van leerlingengedrag:

- de klasactiviteit: taakgerichtheid, medewerking in de klas, participatie in groepswork, tijdig klaar met opdrachten, kritische instelling, zorg, woord voeren voor de klas, mondelinge taalvaardigheid, precisie bij aanwijzingen op kaart en in atlas,...;
- de resultaten van zelfstandig te realiseren taken: het hanteren van leermiddelen, het vervolledigen van werkkaarten en grafische voorstellingen, het aangemaakt materiaal, de in te vullen werkbladen en notities,...;
- de resultaten van elementaire toetsen of mondelinge overhoringen over de in de vorige les aangeleerde leerstof;
- de resultaten van herhalingsbeurten over grotere leerstofonderdelen.

Teneinde de evaluatie zo correct mogelijk te laten verlopen, wordt aan een aantal voorwaarden tegemoet gekomen die in elke instelling van openbaar nut te maken hebben met regels van openbaarheid en handelingen van behoorlijk "bestuur":

- reeds bij de aanvang van het schooljaar worden leerlingen en ouders in kennis gesteld van de evaluatiewijze(n); deze zijn in overeenstemming met het schoolreglement en met eventueel voor de bewuste klas, studierichting of niveau uitgewerkte deliberatiecriteria;
- belangrijke evaluatiemomenten en taken worden bij voorkeur in het jaar- of graadplan opgenomen;
- bij de voorbereiding van de les is het wenselijk te voorzien op welke wijze men beoogt de leerplan-, lescyclus- of lesdoelstellingen te halen; hiermee is duidelijk of bepaalde vragen bijvoorbeeld naar reproductie, naar vaardigheid, naar implementatie, naar creativiteit of naar kritisch inzicht peilen;
- de leraar houdt bij de vraagstelling best rekening met welke hulpmiddelen (bijvoorbeeld toestellen, handboeken, videoband,...) men in de les of op het terrein gebruikte;
- bij de bespreking van de resultaten deelt de leraar de juiste oplossingen mee; op de verbeterde kopijen worden de fouten aangeduid. Indien remediëring noodzakelijk is, kan beroep gedaan worden op een takenbank;
- bij de uiteindelijke evaluatie hanteert de leraar een weging van de toetsing (bijvoorbeeld een herhalingstoets wordt op een hoger cijfer gequoteerd dan een elementaire toets);
- rubricering van de toetsing in het evaluatieschrift houdt rekening met de aard van de toetsing (bijvoorbeeld cognitief, vaardigheden, attitudes) zodat over een langere periode eventuele vorderingen op specifieke leerdomeinen goed tot uiting komen;
- leerlingen en hun ouders worden op een daartoe voorziene wijze geïnformeerd over de vorderingen van de leerling. Bij ernstige tekorten of onzekerheden wordt een concrete remediëring voorgesteld; hierbij dienen de nodige hulpmiddelen (bijvoorbeeld handboek, schoolatlas, videoband,...) ter beschikking te zijn voor het thuis of in de klas bijwerken van de leerstof.

Toetsvragen worden best gescand aan de hand van een aantal voorwaarden : validiteit (de toets meet wat men beoogt te meten), objectiviteit (een eerlijke beoordeling op basis van normen en/of correctiesleutels), betrouwbaarheid (geen fouten in de metingprocedure) en transparantie (duidelijkheid).

Een aantal *redactieregels* bevorderen deze voorwaarden:

- duidelijke vraagstelling met precieze afbakening van aantallen, te gebruiken juiste hulpmiddelen en onafhankelijkheid van de items bij deelvragen of opeenvolgende vragen;

- correcte formulering qua taalgebruik: eenvoudig, concreet en zonder overbodigheden, vragen met eenzelfde vraagvorm gegroepeerd in de toets, vermijden van dubbelzinnige items, vermijden van (dubbele) negaties;
- verzorgde lay-out: BIN-normen, geen vraag over twee pagina's gespreid, overzichtelijke nummering, goed leesbare teksten en duidelijke figuren (let op zwart-wit fotokopies van kleurenfoto's).

Bij *open vragen* zijn verschillende correcte antwoorden mogelijk, maar de creativiteit van leerlingen moet goed beoordeeld worden door vooraf vastgelegde correctie- en scoringsvoorschriften en niet d.m.v. een steriel correctiemodel. Uitsluitend open vragen stellen is veelal onbetrouwbaar en bevordert taalvaardige leerlingen; de correctie van open vragen is tijdrovend. Modelantwoorden zijn wel vooraf te formuleren bij *gesloten vragen*. Deze laten geen ruimte voor eigen formuleringen en informatie ligt besloten in vraagstelling, maar er zijn meerdere varianten (bijvoorbeeld ja-nee-vraag, correctievraag, koppel- of sorteervraag, rangschikkingvraag, meerkeuzevraag,...). Voor de aanvang van de toets wordt een rustige afnamesituatie gecreëerd; de beschikbare toetstijd wordt aangegeven en richtlijnen over het efficiënt benutten ervan en de wijze van beantwoording worden meegedeeld.

Vakgroepwerking ligt aan de basis van een verticale afstemming van de evaluatie; kennis van de voornaamste aandachtspunten in voorafgaand of volgend aardrijkskundeonderwijs is van belang voor het continue proces qua ruimtelijk leren. Kennis van de leerplannen van voorafgaande en volgende leerjaren is dan ook een noodzaak.

Eventuele examens peilen naar de algemene doelstellingen van het leerplan, geconcretiseerd in de basisdoelstellingen per hoofdstuk. De examenvragen zijn verschillend van klas tot klas indien niet op hetzelfde tijdstip wordt ondervraagd. Er wordt rekening gehouden met een evenwichtige verdeling tussen de leerstofonderdelen en de aard van de vraagstelling. Er dient overwogen te worden om parate kennis duidelijk af te bakenen en over de andere vragen voldoende basisinformatie (bijvoorbeeld leesteksten, beeld-, cijfer- en kaartmateriaal, ...) mee te leveren. Zowel open als gesloten vragen werden in de loop van het schooljaar gesteld en kunnen op het examen aan bod komen, zonder dat men dezelfde vragen stelt. Wat de opstellingsvoorwaarden, de redactieregels en de wijze van vraagstelling betreft, gelden dezelfde regels als bij de toetsen (cfr. supra).

Indien in de plaats van examens de school opteert voor een verder doorgevoerde permanente evaluatie, dienen alle betrokkenen van de draagwijdte van dit beleid op voorhand duidelijk geïnformeerd te zijn. De jaarplanning houdt rekening met dit evaluatiebeleid.

BIBLIOGRAFIE

BOEKEN

- Aarts, M. e.a., Global Village, via delta aardrijkskunde, SMD, Leiden, 1998
- Denis, J., Geografie van België, Brussel, Gemeentekrediet, 1992
- Druiven, P.C.J. & van Naerssen, A.L. (red.), Pacifisch Azië, Assen, Van Gorcum, 1997
- Kleinpenning, J.M.G. & van Lindert, P.H.C.M., Latijns-Amerika, Assen, Van Gorcum, 1997
- Neyt, R., Vademecum, technieken - opdrachten – begrippen, Standaard aardrijkskunde, 1994
- Vlassenbroeck, W. & Van Laethem, E., De Wereldeconomie (incl. CD-ROM, Academia Press, Gent, 2001
- X, Atlas de Wallonie, Min. De la Région Wallonne/Institut Wallon, Namur, 1998

TIJDSCHRIFTEN

- De Aardrijkskunde en VLA-krant, Vereniging Leraars Aardrijkskunde, Postbus 88, 2550 Kontich
- Geografie, Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap, Postbus 80123, 3508 TC Utrecht
- Feuillets d'Informations, Fegepro, B. Andries, Avenue du Sacré-Cœur 67, 1090 Bruxelles
- Praxis Geographie, Westermann, Braunschweig
- Geographie Heute, Friedrich Verlag, Stuttgart
- Teaching Geography, Geographical Association, 160 Solly Street, Sheffield S1 4BF

NUTTIGE ADRESSEN

- Administratie Planning en Statistiek, Departement Algemene Zaken en Financiën, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap: jaarlijkse uitgave van *VRIND* (Vlaamse Regionale Indicatoren), Boudewijnlaan 30, 1210 Brussel; tel: 02/507 58 03, fax: 02/507 58 08.
- Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies (BEVAS), W. De Croylaan 42, 3001 Heverlee; tel. 016/28 66 11
- Directie-Generaal Internationale Samenwerking (DGIS), tijdschrift *Dimensie 3*, Brederodestraat 6, 1000 Brussel, tel. 02/500 62 11, fax: 02/500 65 44
- Directie Voorlichting Ontwikkelingssamenwerking van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, tijdschrift Federale Voorlichtingsdienst, Informatiecentrum, 54 Regentlaan, 1000 Brussel
- Fégepro, Avenue du Sacré Coeur 67 Bus 1, 1090 Bruxelles
- Havencentrum Lillo, Haven 621, Scheldelaan 444, 2040 Antwerpen; tel: 03/5699012 fax: 03/569 90 39. www.havencentrum.be
- Institut Wallon asbl, Boulevard Frère Orban, 4, 5000 Namur, tel.: 081/25 04 80, e-mail: institutwallon@.be
- Instituut voor Natuurbehoud en Mineraal, Kliniekstraat 25, 1070 Brussel, tel 02 /558 01 31, fax: 02 / 558 01 31
- Koninklijk Museum voor Midden-Afrika, Leuvensesteenweg 13, 3080 Tervuren, tel.: 02 769 52 00, fax: 02 769 56 38, www.africamuseum.be
- Koning Boudewijnstichting, Brederodestraat 21, 1000 Brussel; tel. 02/549 02 59, fax: 02/511 52 21.
- Nationaal Geografisch Instituut, Ter Kamerenabdij, 13, tel.: 629 82 82, fax: 02/629 82 83
- Nationaal Instituut voor de Statistiek (NIS), Leuvensestraat 44, 1000 Brussel, tel.: 02/548 62 11; fax: 02/548 63 67

- Sociaal-Economische Raad van Vlaanderen (SERV), Jozef II-straat 12-16, 1040 Brussel; tel: 02/217 07 45, fax: 02/217 70 08.

- Société Géographique de Liège, Place du 20 Août 7b, 4000 Liège, tel 041/66 53 24;

- Toerisme Vlaanderen, tijdschrift *Informatieblad*, Grasmarkt 61, 1000 Brussel; tel: 02/504 03 00, fax: 02/513 88 03 en 02/504 03 77.